

THEMA 44- FUNERAIR HERGEBRUIK

HERGEBRUIK

In onze tijd, waarin begrippen als recyclen, duurzaamheid, de drie P's (People, Planet, Profit), maatschappelijk en economisch verantwoord handelen hoogtij vieren, wordt de blik overal op gericht, maar meestal niet op begraafplaatsen om dit te realiseren.

Er zijn veel nieuwe ontwikkelingen in uitvaartland en in de begraafwereld, nu het accent zich van begraven heeft verschoven naar cremen en er ook al sprake is van nieuwe vormen van lijkbezorging, zoals lyofilisatie en resomeren. Door de

secularisatie zijn oude rituelen verdwenen, maar blijft er behoefte bestaan aan (nieuwe) rituelen bij het laatste afscheid.

Er wordt al gelonkt naar iets nieuws, waar de term 'ritueel landschap' op wordt geplakt. Maar waarom kijk je niet eerst hoe je gebruik kunt maken van het bestaande, met andere woorden hoe je kunt hergebruiken.

Kijk ook over de grenzen en laat je inspireren door hoe men elders in Europa met gebruikmaking van het verleden in het heden bouwt aan een nieuwe funeraire toekomst.

(BEGRAAF)KERKEN

Helmond - Sint Bernadettekerk

In **DUITSLAND** vinden we daarvan al diverse voorbeelden.

Tegenover het Ostfriedhof in Aken ligt de voormalige parochiekerk St. Josef. Toen wegens een fusie de kerk moest sluiten, ontstond al snel het idee er een grafkerk van te maken, voor urnen. Allerheiligen 2006 werd de neogotische kerk uit 1894 heropend als Grabeskirche St. Josef.

De uitvaartstoet betreedt de kerk door het hoofdportaal. In het ingangsbereik ontspringt een bron, die als een kleine waterloop door het lege middenschip loopt en eindigt bij de oude doopvont. Het stroompje loopt door een breed pad van donker natuursteen met aan weerszijden grind. De weg langs dit 'water des levens' voert naar de plaats van herdenken in de apsis van de kerk. Tijdens de gang door het middenschip zweeft boven de stoet met de overledene

een sculptuur als de romp van een schip, het oeroude symbool van de vaart over de vloed van de dood naar gene zijde. Voor het plaatsen van de urnen ontwikkelde het architectenbureau een stèle als prefab betonnen element. Nu vormen deze stèles als identieke modules naast elkaar aparte ruimtes naast het middenschip. Deze 'urnenkamers' vervangen zo de afzonderlijke kapelletjes van vroeger. In de stèles, die een strakke geometrische vorm hebben, is er tot nu toe plaats voor 900 urnen, in de toekomst zullen er stèles worden bijgeplaatst tot een totaal van 2000 urnen. Aken was de eerste, maar ook in andere Duitse steden zijn Grabeskirchen gekomen, zoals in Dortmund (Liebfrauenkirche), Mönchengladbach (St. Elisabethkirche) en Keulen (St. Bartholomäuskirche). Er komen er steeds meer, het idee werkt aanstekelijk.

Aken
Grabeskirche St. Josef

In **NEDERLAND** stuitte het plan om leegstaande kerken te hergebruiken als grafkerk aanvankelijk op verzet van omwonenden. Het plan in 2004 om de St. Lambertuskerk in Maastricht te herbestemmen tot overdekte bovengrondse begraafplaats, werd afgewezen; de buurt vond 'de positieve impact van een ander plan overtuigender' (sic). De kerk is gerestaureerd en...staat nu leeg. Wel werd her en der in nog in gebruik zijnde kerken een deel gebruikt voor het bijzetten van urnen, zoals in de crypte van de R.K. Kerk H.H. Simon en Judas in Ootmarsum.

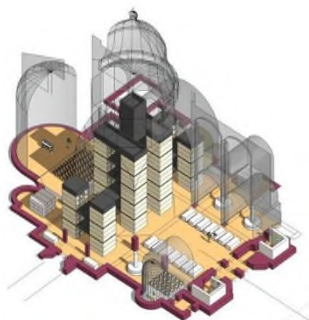
Op 16.05.2013 werd in Arnhem in de voormalige Johannes de Doperkerk, in de volksmond St. Janskerk genoemd, het eerste Memorarium van

Nederland gevestigd. In de kerk zijn verschillende mogelijkheden gecreëerd voor het bijzetten van een urn. Dat kan bijvoorbeeld in het binnen columbarium, gemaakt van het hout van de oude kerkbanken, in een kindertuurtje of in de voormalige biechtstoelen, die kunnen functioneren als een familiecolumnarium. Ook wordt de mogelijkheid van het plaatsen van een gedenkplaque geboden. In de kerk kunnen uitvaartdiensten worden gehouden en er is een koffieruimte.

In de Amsterdamse St. Augustinuskerk komt het tweede Memorarium, waar urnen kunnen worden bijgezet en waar uitvaarten en herdenkingsdiensten kunnen worden gehouden.

Ootmarsum - HH. Simon & Judaskerk

Maastricht - plan St. Lambertus

Arnhem - Memorarium

BEGRAAFPLAATSEN

Er wordt steeds minder begraven, waardoor begraafplaatsen ook voor nieuwe uitdagingen komen te staan. Men kan sluiten of vernieuwen, er een openluchtmuseum van maken, er een crematorium bijbouwen en urnenvelden - was dat niet iets uit de prehistorie?- aanleggen, zoals ze bijvoorbeeld in Hilversum hebben gedaan op de Noorderbegravingplaats.

Hoe gaat men er elders in Europa mee om?

Hilversum - Noorderbegravingplaats: urnenveld

In **DUITSLAND** kun je tal van begraafplaatsen vinden, die al lang niet meer de functie van begraafplaats hebben, maar toch behouden zijn gebleven, op de monumentenlijst zijn geplaatst en zijn omgevormd tot *öffentliche Grünanlage*. Ze zijn altijd toegankelijk en opgenomen in de

stad als wandelpark, ze zijn een oase van rust in de hectiek van het stadsleven en fungeren als groene long. Enkele voorbeelden: het *Alter Golzheimer Friedhof* (1804-1884) in Düsseldorf, het *Altstädter Friedhof* (1533-1843) in Kassel, het *Hoppenlaufriedhof* (1626) in Stuttgart.

Kassel - Altstädter Friedhof

Stuttgart - Hoppenlaufriedhof

München - Alter Nordfriedhof

Een (gesloten) begraafplaats en een kinderspeelplaats op hetzelfde terrein, een mooier beeld van het samengaan van leven en dood bestaat er niet. Het is opvallend hoe vaak dit verschijnsel in Duitsland voorkomt. Deze twee-eenheid is te zien op het *Alter Evangelischer Friedhof* (17^e eeuw tot 1937) in Aken, op het *Albanifriedhof* (1783-1902) in Göttingen, op het *St.-Nikolai Friedhof* (eind 14de eeuw tot 1866) in Hannover en op het *Alter Nordfriedhof* (1868-1944) in

München.

Het verst gaat het *Alter Friedhof* in Wiesbaden, waar de begraafplaats is omgedoopt tot *Freizeitpark*. Te midden van de 128 behouden grafmonumenten bevinden zich op het terrein een paar kinderspeelplaatsen, een voetbalveldje, een crossbaan, een trimpad, een klimwand en overdekte *Grillhütten*, die kosteloos gereserveerd kunnen worden. Een pad op de begraafplaats leidt direct naar de Biergarten.

Wiesbaden - Freizeitpark Alter Friedhof

In **GROOT-BRITANNIË** hoeft men zich niet in te zetten voor het behoud van begraafplaatsen, want daar is het wettelijk niet toegestaan begraafplaatsen en graven te ruimen of te hergebruiken. Omdat Napoleon Groot-Brittannië nooit heeft veroverd zijn daar ook nooit de Napoleonische wetten ingevoerd, waarin o.a. ruiming en hergebruik van graven werd geregeld.

Met de *Burial Act* (wet op de lijkbezorging) van 1852 kwam er definitief een einde aan het begraven in de steden in Groot-Brittannië. In een serie *Burial Acts* van 1852-1859 werden de wetten en regels rond begraven en begraafplaatsen vastgelegd. Ze gelden nog steeds. Zo is het ruimen van graven in Groot-Brittannië verboden als resultaat van de Victoriaanse obsessie voor hygiëne, wettelijke voorschriften en nationale tra-

dities. En de *Disused Burial Grounds Act* van 1884 regelde dat gesloten begraafplaatsen ook niet geruimd mochten worden. De ongebruikte begraafgrond mocht wel worden omgevormd tot *resting places, gardens and playgrounds*.

En zo komt het dat je op de meest onverwachte plaatsen in Londen voormalige begraafplaatsen tegenkomt. Je kunt een krantje lezen op een van de bankjes op het *St. Paul's Churchyard bij Covent Garden*. Of je kunt koffie drinken op de grafzerken in het *Café in the Crypt* van de *St. Martin-in-the-Fields Church* bij Trafalgar Square. *Bunhill Fields* (1665-1853) is de enige begraafplaats, die in zijn geheel is overgebleven uit de tijd dat in het centrum van de stad werd begraven. Het is een populaire lunchplaats voor het kantoorpersoneel uit de directe omgeving.

Covent Garden - St. Paul's

St. Martin-in-the-Fields

Bunhill Fields Cemetery

In **NEDERLAND** zijn nog veel voorbeelden van hergebruik, zoals bovenstaand. In Deurne kwam het gesloten kerkhof naast de Willibrorduskerk in 2007 op de gemeentelijke monumentenlijst, waardoor het (museaal) beeld van een begraaf-

plaats uit het midden van de vorige eeuw bewaard is gebleven. En in Valkenswaard gebeurde in 2007 hetzelfde met de Oude Begraafplaats, waardoor een belangrijk stuk Valkenswaardse geschiedenis behouden blijft.

Deurne - St. Willibrorduskerkhof

Valkenswaard - Oude Begraafplaats

Londen - Brompton Cemetery

Multifunctionaliteit

In landen waar het percentage crematies dat van begravingen verre overstijgt, zoals in Groot-Brittannië en de Scandinavische landen, krijgen de begraafplaatsen andere functies. En dan gaat het niet om gesloten begraafplaatsen, zoals in Duitsland, maar om begraafplaatsen waar ook nog wordt begraven.

Zo zagen we op Brompton Cemetery in Londen en het Assistens Kirkegård in Kopenhagen wandelaars, joggers, fietsers, picknickers en zelfs zonnebaders. En uiteraard zijn er meer functies te bedenken: recreatie, concerten, exposities. Op het gebied van asbezorging zijn de mogelijk-

heden op begraafplaatsen legio, zelfs op gesloten begraafplaatsen. Maar een Franse *jardin du souvenir*, een 'tuintje' speciaal ontworpen voor asverstrooiing) of herdenkingsstenen op een Schotse *Memorial Walkway* zie je hier nog niet. In thema 43 (Hondengraven 2) heb ik het idee geopperd om op begraafplaatsen, waar (weer) ruimte over is nu er minder begraven en meer gecremeerd wordt, ongebruikte velden te gaan hergebruiken als dierenbegraafplaats. Wettelijk is daar niets op tegen, volgens het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, die hier over gaat.

Parisi - Cimetière de Montmartre

Metz - Cimetière de l'Est

Edinburgh - Mortonhall Crematorium

GRAFTEKENS: ADOPTIE EN HERGEBRUIK

In Nederland komen er jaarlijks op de begraafplaatsen naar schatting zo'n 35.000 grafstenen bij. Na afloop van de graftermijn worden ze geruimd, wat meestal betekent dat ze tot puin verwerkt worden, terwijl het duurzaam materiaal is. Een discussie over recycling van grafstenen is dan ook een overweging waard. Meestal gaat het om 'gewone' stenen. Maar hoe zit het met die prachtige oude monumenten

en grafstenen, die behoren tot het funerair erfgoed? Is dat 'oude troep' die in de vuilcontainer kan worden gekieperd?

In toenemende mate zie je dat historische en artistieke grafmonumenten worden gerecycled: of men adopteert alleen het grafteken en restaureert het of men hergebruikt grafteken en graf.

Ook dat is behoud van de funeraire cultuur.

In **DUITSLAND** is in 1981 op het Melatenfriedhof in Keulen het *Grabmalpatenschaft* (adoptie van grafmonumenten) uitgevonden. Inmiddels zijn er zo al meer dan 500 voor kunst- en stads-geschiedenis belangrijke grafmonumenten behouden gebleven. Dit systeem is daarna door veel begraafplaatsen in Duitsland overgenomen en met veel succes gepraktiseerd. Zo bijvoorbeeld ook op Friedhof Ohlsdorf in Hamburg. Daar

kunnen behoudenswaardige monumenten waarvan de grafrechten zijn verlopen sinds 1990 geadopteerd en hergebruikt worden. Het grafrecht is gratis, maar er is wel de verplichting het monument te restaureren en zo te behouden. Tot 2012 hebben ongeveer 400 monumenten zo een nieuwe bestemming gevonden. Veel andere begraafplaatsen in Duitse steden volgden en volgen bovengenoemde voorbeelden.

Keulen - Melatenfriedhof

Hamburg - Friedhof Ohlsdorf

Würzburg - Hauptfriedhof

Antwerpen - Schoonselhof

In **BELGIË** kun je op een aantal begraafplaatsen in Vlaamse steden (Antwerpen, Gent, Brugge, Mechelen) voor een luttel bedrag voor een periode van 50 jaar het *Peterschap* (adoptie) van een grafmonument verwerven onder voorwaarde dat je het restaureert en onderhoudt. Op begraafplaats Schoonselhof in Antwerpen kost een adoptie € 5,00. Sinds kort kun je ook het bijbe-

horende graf overnemen en hergebruiken. Dat kost voor twee plaatsen € 800,- voor een zandgraf en € 1600,- voor een keldergraf. Na aanvraag en betaling wordt het graf geruimd; op dat moment gaat ook de termijn van 50 jaar in. Hoe langer je nog leeft, hoe korter je van je laatste rustplaats kunt 'genieten'. Je kunt ook een optie op het graf nemen, die pas ingaat bij overlijden.

Budel - O.L.Vrouwe Presentatie

In **NEDERLAND** kwam in 1995 een begraafplaats in Veghel in het nieuws toen deze geruimde grafkelders weer beschikbaar stelde onder voorwaarde dat de nieuwe eigenaar het bijbehorende historische monument adopteerde en restaureerde. Velen reageerden geschokt en afwijzend en beschouwden het ethisch als 'not done'. Inmiddels is het taboe wat minder geworden en worden graftekens opnieuw gebruikt. Er zijn twee mogelijkheden: of men adopteert alleen het grafteken of men hergebruikt grafteken en graf. In Budel zit op sommige graftekens een tekstplaatje 'heemkundekring'. Het gaat daarbij om graven die sinds 1995 door de heemkundekring zijn geadopteerd, gerestaureerd en betaald. Er wordt

Den Haag - St. Petrus Banden

niet opnieuw begraven, maar men behoudt zo 'de uitingen van onze cultuur op een bepaald moment'. Op begraafplaatsen St. Petrus Banden in Den Haag, de Algemene Begraafplaats Tongerseweg en de R.K. Begraafplaats Sint Pieter in Maastricht voert men een actief beleid van hergebruik. Men biedt de mogelijkheid aan een graf met monument over te nemen na het verlopen van de grafrechten. De koper of huurder moet het monument restaureren en onderhouden.

SLOT

L'histoire se repète.

De urnenvelden uit de prehistorie,
het begraven in kerken
en de multifunctionaliteit van begraafplaatsen uit de middeleeuwen,
maar vooral het weer toestaan van de dood in het leven
het komt allemaal weer terug.
Dat is pas hergebruik.

© **Atelier Terre aarde**